

VOORDEN IN DE BARONIE VAN BREDA

Chr. Buiks

Een voorde is zoals bekend een plaats waar men te voet of met paard en wagen een beek of rivier kon oversteken. Te Hulten onder Gilze was zo'n voorde nog aan het begin van deze eeuw in gebruik.

Eeuwenlang heeft de mens en ook zijn vee gebruik gemaakt van deze doorwaadbare plaatsen. Bruggen kwamen er pas op het einde van de middeleeuwen en soms nog pas veel later. Brede en diepe riveren kon men uiteraard alleen met een veer oversteken.

Een voorde moest aan bepaalde voorwaarden voldoen: de „op- en afritten” moesten niet te steil zijn en de bodem van het water moest voldoende draagkracht bezitten en vooral niet oneffen zijn (want dan zou de kar om kunnen slaan bij de passage).

Een geschikte voorde was waarschijnlijk niet zo makkelijk te vinden. De plaats van de voorde zal vaak het verloop van de wegen er naar toe bepaald hebben. Om een voorde te bereiken moest men veelal een moeilijk begaanbaar stuk weg passeren, nl. het gedeelte van de weg dat in het beekdal lag. In de winter waren dergelijke wegen herschapen in modderpoelen en vrijwel niet te berijden. Men zal dus een wat hogere rug in het beekdal gebruikt hebben als weg. Dit kan men bv. goed zien bij de weg van Bavel naar Dorst. Vanuit Bavel maakt deze eerst een aanzienlijke bocht naar het noorden over een vrij hoge zandtong, dan passeert hij de beek genaamd de Molenwouwer en buigt dan weer naar het zuiden in de richting van het gehucht met de welsprekende naam Tervoort. Deze voorde lag in de grote, oude weg van Geertruidenberg naar Hoogstraten.

Als de bodem van de voorde niet goed begaanbaar was (b.v. veenachtig) kon men een versteviging van takkebossen (musterd) of stenen aanbrengen.

Voorwaarde was dan uiteraard wel dat de bodem van de voorde egaal bleef, anders zou de kar al te makkelijk omslaan. Soms lopen beken of rivieren in een bed met moerige ondergrond; dit is bv. bij de Mark het geval. Misschien hangt hier de verklaring van deze riviernaam wel mee samen: men ziet in Mark nl. een betekenis „de moerassige”.¹ Vroeger dacht men meer aan een betekenis „grens”, maar deze interpretatie is moeilijk in overeenstemming met de werkelijkheid te brengen. Voordat men met de aanleg van dijken begon (ca. 1100?) hadden waterlopen een breder bed dan later: de waterstand zal toen dus ook gemiddeld lager zijn geweest, met gevolg dat men makkelijker gebruik kon maken van de voordeden. Opvallend is echter in elk geval dat er nogal wat namen van voordeden (en misschien ook de voordeden zelf) in de 16e eeuw verdwenen blijken te zijn.

1. Maurits Gysseling: Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), deel I, p. 664 (zie onder Markemonde).

In diverse gevallen zien we het verschijnsel dat de naam van een voorde alleen nog maar verder leeft in de naam van een aangelegen stuk land. Een dergelijk proces zien we ook vaak bij bv. watermolens en in het algemeen voor de waternamen.

In het onderstaande worden de meeste voorde-namen van de Baronie behandeld. Enkele gemeenten (Etten en Dongen) zijn niet sterk vertegenwoordigd. Het is wel duidelijk dat sommige gemeenten heel wat meer voorde-namen opleveren dan andere: rijk is bv. Princenhage en arm bv. Oosterhout.

We hebben de voordenen in een aantal groepen ingedeeld:

1. Voord als simplex

Oosterhout: in *de Voert* te Papendonc (N.D. reg. 1184), 1423

Oosterhout: aendie *Voert* aenden Craenschotschen dijk (N.D. vervolg, nr. 1311, post 245), 1422

Alphen: opte *voirden*, Ter Oever, R764, f1,1540

Teteringen: hier lag een voorde in de Teteringsedijk over het beekje de Rul, waaraan het Voortbos zijn naam ontleend heeft. Vermeld in 1280 als „*Verdebos*”.

Zundert: tachtmael opte *voort*, P134, f21^v, 1533

Zundert: opte wymer aende *voort*, P134, f20,1533

Zundert: 't *voordeken*, te Cleyn Zundert, P135, f107^v, 1634

Bavel: (de) *Voort*= huidige Tervoort, 1299 (Habets, p. 76)

Galder: aende *voort* neven de schouwbeke, R419, f195^v

Gilze: by *de voort*, P109, f64^v, 1545

Princenhage: *de Voert* in het Lies, 1379²

Rijsbergen: *het voordeken*, te Hazeldonk, R746, f134^v, 1591

2. Benoeming naar de omgeving of naar de weg door de voorde.

Gilze: by *Rielrevoort*, P108, f5,1456 (in de weg naar Riel)

Gilze: opte *holtensche voort*, P108, f158, 1456 (bij Hulten)

Ginneken: aen *Lyndonghervoert* (GAB, Aalmoezeniers, reg. 202), 1428

Zundert: *de donckvoort*, by Maerbergen, R750, f65, 1659

Princenhage: *den vliervoert*, 1416 (bij het gebied de Vlieren)

Princenhage: *de Cruysvoort*, 1474, ARAB, Denombr. 2100bis, f14 (op de plaats waar de Kruisstraat de Kruisloop passeert)

Princenhage: *de Oude Molenvoert*, 1310 (Cerutti, p. 109)

Princenhage: *die Wildaerts Voort*, 1440 (mogelijk genoemd naar een gebied de Wildert)

Rijsbergen: *Geltersvoort*, bij de Gelterdonck, P135, f216, 1634

Rijsbergen: *der Backenbruxer voert* (Cerutti, II, nr. 312), 1405 (bij het gebied de Bakkenbrug)

Rijsbergen: *de heivoort*, bij de Hazeldonkse beek, R33, f399, 1774

Rijsbergen: *de berchvoort*, R424, f153^v, 1516. Hierbij ook een groep percelen met namen als Bovenste, Benedenste, achterste, Grote, Kleine en Lage Bergvoord.

Rijsbergen: *de Meelvoortstrate*, op Oekel, 1533, P134, f36. Dit is de voorde in de straat naar Meerle.

:Roosendaal: *Hackvoirt*.³ Mogelijk in het eerste lid hetzelfde element als in Haksdonk (Haviksdonk).

Chaam: aende *gilsvoert*, P60, f74, 1544 (in de weg naar Gilze)

Chaam: *de Rieldervoort*, int voirbroeck, R764, f158, 1543

Teteringen: *bi Brandelaer voert*,⁴ 1359. Gelegen in het gebied Brandelaar.

Teteringen: vadium dictum *Voort van Amersberghe*, 1340.⁵ Deze voorde lag in de Mark ter hoogte van de Emelenberg. Hier kruiste een oude weg

2. J.M.F. Ysseling: Inventaris van het archief van het Begijnhof te Breda (1966), regest 56.

3. R. van Hasselt en A. Weijnen: De plaatsnamen van Roosendaal, in: Jaarboek „De Ghulden Roos, VIII (1948), p. 102.

4. A. Erens: De oorkonden van het Norbertinessenklooster St. Catharinadal te Breda-Oosterhout (1928/29), p. 91.

5. A. Erens: De oorkonden der abdij van Tongerlo (1948), deel III, nr. 849.

(Teteringen-Princenhage) deze rivier. Het is de meest noordelijke voorde in de Mark. Waarschijnlijk al vóór het einde van de Middeleeuwen niet meer in gebruik door het dieper en smaller worden van deze rivier. De familienaam Van Amelvoort, die bekend was in Teteringen en Terheyden herinnerde aan deze voorde. De Amerberg of Emelenberg is genoemd naar een gebied de Emer onder Princenhage, aan de westkant van de Mark.

3. Benoeming naar de afmeting van de voorde.

Roosendaal: *Langhevoert*, 1288.⁶ Later „Lavoort” gespeld.

Baarle-Nassau: *die langvoort*. ARAB, Den. 2100bis, f61^v, 1474

Baarle-Nassau: tsondereygen aende *cortvoort*, R424, f188, 1517

Dongen: lants genaemt *die ingenvoort*, aenden Hespel, R140, f2^v 1700. Ing is een bijvorm bij eng „smal”.

Oosterhout: beemt gheheyten *die levoirt*, R259, f129^v, 1479. Later gespeld als Leverd. Mogelijk ontstaan uit leech-voord, dus de laaggelegen voord.

Princenhage: land gelegen in *stickenvoert*, GAB, Aalm. 200, 1390

Waarschijnlijk moeten we stic hier opvatten als „steil”.⁷ Stik zou vooral in het oosten van het land voorkomen. In de Baronie is het element inderdaad zeldzaam: voor zover bekend komt het alleen voor in de naam van deze voorde in de Berkloop tussen Princenhage en Rijsbergen.

De hellingen naar deze voorde zullen dus vrij steil geweest zijn.

Princenhage: Erfs, onder bosch ende beemt geheten *de Cortsvoort*, R428, f227^v, 1521.

4. Benoeming naar de waterloop.

Gilze: byde *Wikevoort*, P108, f35^v, 1456. Wijk betekent soms „dochter-nederzetting”, bv. in Westrik onder Princenhage (Westerwijk), soms echter – zoals hier – betekent het „kreek”. Vergelijk namen als Slangewijk en Baarswijk onder Princenhage.

Alphen: *de Aesvort*, 1294.⁸ Voorde door de Aa, ofwel de huidige Ley (= de bovenloop van de Donge). Het Riels Hoefke, gelegen bij deze voorde, heette ook wel de Aesvoordse Hoeve, later verhaspeld tot Aartsvadershoeve.

Zundert: culturam nostram dictam *Aevoort*, Gem. Arch. Zundert, Akten van de abdij Tongerlo, 57, 1557. Dit is de oudere naam voor de boerderij Spreeuwenhof, gelegen aan een water de Aa (de huidige Kleine Beek?).

Mogelijk hoort bij deze groep ook de „*Ruddervoort*” te Alphen, genoemd in 1709, R777 (uit Rytervoort, voorde door de Ryt?).

Ruddervoort bij Brugge zou Rund bevatten^{9a}

5. Benoeming naar de gebruikers van de voorde.

Een niet onbelangrijk deel van de voorde-namen is samengesteld met een diernaam. Volgens Bach⁹ zouden namen als Haas-Zwijn-en Ossevoorde duiden op plaatsen waar resp. hazen, zwijnen en ossen een water konden passeren.

Princenhage: Hoeve te *Dietvoort*, N.D. 1561, 14447. Diet = volk, krijgsvolk. Onder Meerhout lag ook een Dietvoord.

Princenhage: bi *Kaerlevoert*, 1418. Kaerl = boer, dorpeling. Mogelijk moet deze naam gezien worden als tegenstelling tot de voorafgaande.

Princenhage: totter *Koevoort* toe (Cerutti, II, p. 213). Deze voorde lag waarschijnlijk in de Leursebaan, ten noorden van het Liesbos. Plaats waar koeien konden passeren. Vgl. een hoeve te Thorn „Cuevorde” genoemd in 1286.¹⁰

Zundert: *de runtsvoort*, neven den gemeynen aert van Achtmael, R422, f155, 1514.

Zundert: lants geheyten *de hencxtvoort*, te Cleyn Zundert, R740, f6,1533.

6. Van Hasselt en Weijnen, o.c., p. 46.

7. Dr. J. Verdam: *Middelnederlandsch handwoordenboek*, p. 578.

8. Erens, Tongerlo II, p. 13.

9. Adolf Bach: *Deutsche Namenkunde II: Die Deutsche Ortsnamen*, Paragraph 392.

10. Jos. Habets: *De archieven van het kapittel der hoogadellijke Rijksabdij Thorn*, I (Den Haag) 1889, p. 58.

6. Benoeming naar de kleur.

Gilze: *de gruen voert*, P108, f223, 1456

Chaaam: aende *Rooyvoort*, R764, f11^v, 1540

Een groene voorde kan ontstaan als er weinig gebruik van de betreffende voorde wordt gemaakt: er gaan dan planten groeien.

De Rooivoord ligt waarschijnlijk in de Rodebeek. Rood door ijzeroxyde.

7. Benoeming naar de bodem van de voorde.

Baarle: beemden genaemt *derffvoort*, te bedaff, R787, f109, 1542

Baarle: beemden genaemt *de santvoord*, te Castelre, R423, f207^v, 1515

Oosterhout: in *die Zantvoert*, N.D. vervolg 1311, post 165, 1422

Alphen: stuck erffs genaemt *derffvoorte*, R764, f1,1540.

De naam Zandvoord komt verspreid voor in Nederland.

Erfvoord behoeft enige toelichting: onder erf of nerf verstond en verstaat men in de Baronie de bovenste laag aarde, de teelaarde, van een weiland of akker.

Een erfvoord zal dus een bodem bestaande uit zwarte aarde gehad hebben, dit in tegenstelling tot een zandvoord.

Steenvoorden komen in de Baronie niet voor, in tegenstelling tot bv.

Kempenland¹¹ en dichterbij bv. Tilburg: de stevoirt, genoemd in 1543, R764, f131^v.

8. Diversen

Princenhage: erf geheyten *'t Schipvoort* gelegen ontrent der Overase vonder, R415, f?, 1502.

Waarschijnlijk een plaats waar men via een aantal naast elkaar gelegde bootjes het water (de Weerij) kon oversteken. Vgl. de Duitse definitie van een voorde. Men stak het water „zu Fusz, zu Rosz, zu Wagen und zu Schiff” over.¹²

Rijsbergen: groes geheyten *doude voort*, te Hazeldonk aan de Hazeldonksebeek, R741, f4^v, genoemd in 1541. Blijkbaar een niet meer in gebruik zijnde voorde.

Rijsbergen: byde *derde voort*, tot groot oeckel, P135, f221, 1634

Een tweede en ook eerste voord is niet bekend, maar zal ooit wel bestaan hebben.

Princenhage: lant: *de Paddenvoorden*, op Boeymeer, GAP 261, f2^v, 1636

Waarschijnlijk een voord in een pad.

Tenslotte noemen we nog:

Princenhage: *dat Effens Voert*, te Vuchtschoot, GAB, Cijnsboek van de H. Geest, f18, 1414. Waarschijnlijk genoemd naar Effen, een nederzetting onder Princenhage.

Soms blijft er van een voorde zelfs geen naam bewaard. Net iets ten noorden van de latere Duivelsbrug in Ginneken lag eeuwenlang een voorde door de Mark. Hier in de buurt had een zekere Cornelis Jan Heskens gronden van de Heer van Breda vercijnst. Vijftien roeden van die ingenomen gronden verkreeg hij slechts op voorwaarde dat ze in geval van oorlog weer terugkwamen aan de Heer, daar ze een onderdeel uitmaakten van de oude Heerbaan „streckende door de Marck en gansweyde naer Sundert, Hoogstraten ende elders”, P120, f503, 1699. Deze voorde heeft – zover bekend – nooit een naam gedragen.

11. A.P. de Bont: Dialekt van Kempenland, Deel III: Geografische namen, Assen (1969), p. 114.

12. Zie 11.

Andere woorden voor voorde zijn waadstap, gewat en wed. Waadstappen (of ook wel waterstappen genoemd) vinden we op verschillende plaatsen, bv. te Rijen in het Broek waar onder andere de Eerste, de Korte, de Lange en de

Voorste Waadstap dienden om allerlei Leyen over te steken.

Bruggen werden aangelegd op plaatsen, waar geen geschikte voordren bestonden en dan alleen nog in druk bereden wegen. Enkele oude bruggen in de Baronie zijn bv.:

De Tolbrug te Breda. Bestond reeds in 1343, daar er in dat jaar gesproken wordt over de „Brugghestrate”.¹³ Lag over de Mark tussen de kern van Breda en het Haageind.

De Batenbrug te Oosterhout: lag over de Donge. Reeds vermeld in het jaar 1325 (Cerutti, p. 125). Mogelijk genoemd naar een persoon Bate. Misschien komt hiervoor in aanmerking Beatrix van Strijen, de vrouw van Gwijde van Vlaanderen. Dit echtpaar bezat begin 14e eeuw de heerlijkheid Oosterhout. Bate is een vleivorm bij Beatrix.

De Bakkenbrug te Zundert. De oudste vermelding is een persoonsnaam: Chele van Backenbrugge, genoemd in 1336 (Cerutti, p. 165). De Bakkenbrug was oorspronkelijk mogelijk een schipbrug: een bak is een platboomd vaarttuig, waarmee bv. turf vervoerd werd. Als toponiem komt Bak op enkele plaatsen in Zundert voor, steeds voor moergronden, gelegen aan een turfvaart, zoals bv. te Achtmaal, waar in 1696 gesproken wordt over een „perceel moeren genaemt den Back, ½ gemet, gelegen aende Torffvaert”, R756, f16^v.

Dan zou de naam te vergelijken zijn met die van de schipvoord.

Bij de Bakkenbrug lag ook de Bakkenbrugsevoord. Was de brug er dan eerder dan de voorde? Mogelijk in dit geval lijkt de constructie dat de brug slechts tijdelijk dienst heeft gedaan en dat de voorde ter plaatse daarna zijn naam ontleend heeft aan de brug.

In de buurt van molens was men gauw geneigd bruggen te bouwen: mogelijk met het oog op omslaan van karren met graan of meel in de voordren. Zo lag er bij Ten Broeke onder Klein-Zundert, waar zich een watermolen bevond, al in 1436 een brug, R742, f69. In het jaar 1742 verklaren de Domeinen zich bereid een brug te leggen tussen Overa en Effen „ter plaatse daar het gewat geweest is”. Dit op voorwaarde dat de pachter van de domeinmolen te Effen dan 5 procent per jaar meer pacht gaat betalen, R1056, f42

Tussen Galder en Strijbeek moet ook reeds vrij vroeg een brug gelegen hebben, dit om de boeren van Galder gelegenheid te geven naar de Vossenbergemolen op Strijbeek te rijden. In het jaar 1528 spreekt men te Galder over een stuk land genaamd „doude brugge”, R676, f110^v.

Afkortingen:

GAB = Gemeente-archief te Breda

ARAB = Algemeen Rijksarchief te Brussel

P = Archieven der Rentmeesters van de Domeinen van Prins Frederik, bewaard in het Rijksarchief in Den Bosch

R = Register van schepenprotocollen van de betreffende plaats

f = folio

v = verso

reg. = regist

N.D. = Archieven der Nassause Domeinen in het Rijksarchief Den Haag.

Inventaris Drossaers.

GAP = Gemeente-archief Prinsenbeek

13. Ysseling, oc. p. 99.

Verder nog:
Mr. F.F.X. Cerutti: *Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Heerlijkheid Breda*, Deel I (1956), Deel II (1972).